

Małgorzata B. LESZKA

MIEDZY ORTODOKSJĄ A MONOFIZYTYZMEM

Obsada tronów patriarchalnych Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy w polityce cesarza Zenona

W początkach 474 r. doszło do zmiany na bizantyńskim tronie. Po śmierci Leona I władzę przejął formalnie jego siedmioletni wnuk Leon II, który 9 lutego uczynił współcesarzem swego ojca Zenona. Fikcja współrządów skończyła się bardzo szybko, bo już w listopadzie tegoż roku, wraz ze śmiercią młodziutkiego Leona¹. Nowy władca, nie dość, że musiał borykać się z silną opozycją, jaką miał przeciwko sobie, to znalazł się również w obliczu poważnych konfliktów religijnych związanych z decyzjami Soboru Chalcedońskiego (451 r.), z którymi zetknęli się już jego poprzednicy. W chwili przejścia pełnej władzy przez Zenona zwierzchnikiem Kościoła konstantynopolitańskiego był od trzech lat Akacjusz². Ten dawny stronnik Tymoteusza Ailurosa, monofizycznego patriarchy Aleksandrii³, z momentem przejścia tronu biskupiego w stolicy odstąpił od współpracy z nim i przeszedł na pozycję ortodoksyjne.

W tym samym czasie godność patriarchy aleksandryjskiego piastował od 460 r. Tymoteusz Salofakial, zwolennik uchwał Soboru Chalcedońskiego, człowiek słabego charakteru, był mnich jednego z klasztorów pachomiańskich na przedmieściach Aleksandrii⁴. Jego wpływ na gminę aleksandryjską był ograni-

¹ Na temat przejścia władzy przez Zenona por. E.W. Brooks, *The Emperor Zeno and the Isaurians*, „English Historical Review” 8(1893), s. 215; J.B. Bury, *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian I*, t. 1, London 1923, s. 389; E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, t. 1: *De l'Etat Romain à l'Etat Byzantin (284-476)*, Paris 1959, s. 361-362.

² Daty sprawowania urzędów biskupich podaję według V. Grumel, *La chronologie*, Paris 1958. Wszelkie odstępstwa od tej zasady znajdują swe odzwierciedlenie w przypisach. I tak zdaniem Grumela (s. 435) jako moment przejścia tronu biskupiego przez Akacjusza należy podać 472 rok. W opinii P.T.R. Graya (*The Defense of Chalcedon in the East (451-553)*, Leiden 1979, s. 24) był to rok 471.

³ Na temat powiązań między Akacjuszem a Tymoteuszem Ailurosem por. Gray, dz. cyt.

⁴ Por. W.H.C. Frend, *The Rise of Monophysite Movement*, Cambridge 1972, s. 163; C.W. Griggs, *Early Egyptian Christianity from its Origins to 451 C.E.*, Leiden 1990, s. 211; Ch. Haas, *Patriarch and People: Peter Mongus of Alexandria and Episcopal Leadership in the Late Fifth Century*, „Journal of Early Christian Studies” 1(1993) s. 300.

czony: zdecydowana bowiem większość wiernych pozostawała stronnikiem jego poprzednika, monofizyty Tymoteusza Ailurosa, skazanego na wygnanie jeszcze za rządów Leona I⁵. Sytuacja w Aleksandrii była tak napięta, że Tymoteusz Salofakial, pokazując się publicznie, w obawie o życie był zmuszony nie rozstawać się z eskortą⁶.

Nie należała również do stabilnych pozycja ortodoksów w Antiochii. Od 471 r. rządy patriarsze sprawował tam Julian, następca usuniętego przez cesarza Leona I monofizyty Piotra Folsznika⁷. Piotr, który w momencie przejścia władzy przez Zenona był internowany w klasztorze akoimetów w Konstantynopolu, oczekiwał tylko na dogodny moment, aby powrócić na swą dawną katedrę.

Jeśli zaś chodzi o czwarty z Kościołów patriarchalnych Wschodu, Kościół jerozolimski, to od 459 r. znajdował się on pod rządami Anastazego I, następcy patriarchy Juwenala⁸. Patriarcha Anastazy, który nigdy oficjalnie nie zaaprobował uchwał Soboru Chalcedońskiego, umiejętnie lawirował między stronnice-

⁵ Tymoteusz Ailuros pozbawiony został przez cesarza Leona I tronu biskupiego po wcześniejszym zasięgnięciu na jego temat opinii ze strony duchowieństwa Kościoła Wschodniego. W odpowiedzi na pismo okólne władcy, dotyczące zarówno samego Tymoteusza, jak i decyzji podjętych na soborze w Chalcedonie, większość duchownych uznała, iż Tymoteusz przejął tron patriarszy bezprawnie. Przypomnijmy, iż stało się to w 457 r., jeszcze za życia jego poprzednika patriarchy Proteriusza, który wkrótce został zamordowany. Odpowiadający na pismo cesarza Leona I duchowni zaaprobowali także soborową wykładnię wiary, której Tymoteusz Ailuros się sprzeciwiał. Należy nadmienić, iż o pozbawieniu Tymoteusza biskupstwa starał się również ówczesny papież Leon I, prowadząc w tym celu szeroką korespondencję z cesarskim dworem. Ailurosa skazano na wygnanie do Gangry w Paflagonii, skąd następnie przewieziono go aż do Chersonesu na Krymie. Szerzej na temat tych wydarzeń por.: Frend, dz.cyt., s. 155-163; J. Kulakovskij, *Istorija Vizantii*, vol. I, London 1973, 357-359; E.R. Hardy, *The Patriarchate of Alexandria: A Study in National Christianity*, ChH 15(1946) 92-93; Griggs, dz. cyt., s. 210-211; *The Coptic Encyclopaedia*, ed. A.S. Atiya, VII (New York 1991) 2264-2265. Na temat popularności, jaką cieszył się Tymoteusz Ailuros wśród wiernych zob. Haas, op. cit. s. 301. Autor ten jako datę usunięcia biskupa z Aleksandrii podaje koniec 459 roku (s. 300).

⁶ Por. Zacharias Rhetor, *Historia Ecclesiastica* (HE) IV 10, CSCO 87, 127.

⁷ Piotr Folsznik, dawny mnich z klasztoru akoimetów, który poróżnił się ze swymi towarzyszami i odstąpił od nich, znalazł się na terenie Syrii, gdzie w 469 r. [datę taką podaje G. Downey, *A History of Antioch from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton 1961, s. 486; podobnie Frend, op. cit. s. 167; w opinii Grumela, (op. cit., s. 446) był to rok 470] przejął tron patriarszy w Antiochii. Odsunął wówczas od władzy ortodoksyjnego biskupa Martyriusza, który nie odzyskał już kontroli nad katedrą. Działalność Piotra spotkała się z opozycją ze strony władcy, który skazał biskupa uzurpatora na wygnanie. Karę złagodzone później na pobyt w klasztorze akoimetów w stolicy. Zdaniem Downeya (loc. cit.) w omawianym okresie Piotr sprawował władzę biskupią w Antiochii w latach 469-470 i 470-471. Ustanowienie zaś Juliana biskupem przypadło na 471 r. (ibidem, s. 487). Szerzej na temat losów Piotra w tym okresie piszą: Downey, op. cit., s. 484-487; Frend, op. cit. s. 167-168; cf. Kulakovskij, op. cit. s. 387-388.

⁸ Por. D.J. Chitty, *The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, London 1977, s. 94-95.

twem ortodoksyjnym i monofizyckim w Palestynie tak, że każda ze stron uznawała go za swojego człowieka.

Jak wynika z przedstawionych informacji, cesarz Zenon, wstępując na tron, odziedziczył po swym poprzedniku Leonie I naczelne struktury kościelne obsadzone w większości duchownymi reprezentującymi ortodoksyjny nurt wiary. Nie znaczy to jednak, iż sytuacja wewnątrz Kościołów była ustabilizowana. Niebezpieczeństwo opozycji monofizyckiej, z wyjątkiem Konstantynopola, który był silnie ortodoksyjny, pozostawało nadal bardzo poważne.

Zastanawiając się nad kierunkiem, który w przyszłości przyjął Zenon przy obsadzie tronów patriarchalnych Konstantynopola, Aleksandrii, Antiochii i Jerozolimy, należałoby wprawdzie podjąć próbę określenia poglądów religijnych samego władcy. Źródła nie pozwalają jednak na ich jednoznaczne ustalenie. Można jedynie snuć domysły. Pewne posunięcia Zenona z okresu, gdy nie był jeszcze władcą, zdają się wskazywać na jego promonofizyckie nastawienie. J tak na przykład za rządów Leona I popierał Zenon kandydaturę Akacjusza, stronnika monofizytów, na tron biskupi w Konstantynopolu⁹. Przyczynił się także do wyniesienia na biskupstwo antiocheńskie monofizyty Piotra Folluszniaka, który wystąpił przeciwko legalnemu biskupowi Martyriuszowi¹⁰. Warto również podkreślić fakt, iż Izauryjczycy, spośród których wywodził się Zenon, zdaniem W.H.C. Frenda, reprezentowali w większości promonofizyckie nastawienie¹¹. Późniejszy cesarz musiał więc utrzymywać kontakty z monofizytami. I jeśli sam nim nie był, to z pewnością nie był do nich wrogo nastawiony, o czym świadczą przywołane powyżej przykłady popierania duchownych monofizyckich. Zanim sympatie religijne Zenona jako cesarza znalazły odzwierciedlenie w prowadzonej przez niego polityce, imperium wstrząsnęły wydarzenia, które na pewien czas odsunęły go od władzy.

W styczniu 475 r. doszło do spisku pałacowego, który zmusił Zenona do opuszczenia stolicy i szukania schronienia w górach Izaurii¹². Na czele spiskowców stanęła Weryna, wdowa po cesarzu Leonie I, a zarazem teściowa Zenona i jej brat Bazyliskos. Wśród członków sprzysiężenia znalazły się wpływe

⁹ Por. *Anonyma E Suda* 1, w: *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, text, transl. R.C. Blockley, vol. 2, Liverpool 1983, s. 474.

¹⁰ Por. Joannes Diakrinomenos, *Fragmenta*, ed. E. Miller, „Revue archéologique” 26(1873) s. 401-402; cf. Joannes Malalas, *Chronographia*, ed. L. Dindorf (dalej Malalas), Bonnæ 1831, s. 379. Na temat poparcia Zenona dla Piotra por. również Theophanes, *Chronographia* AM 5956, ed. C. de Boor, Bd. 1, Lipsiæ 1883; Theodoros Anagnostes, *Historia Ecclesiastica* (HE) – *Epitome* 399, herausg. G.Ch. Hansén (Kirchengeschichte), GCS 54, Berlin 1971, s. 109-110.

¹¹ Frend, op. cit., s. 166.

¹² Na temat spisku i jego przebiegu por. Brooks, op. cit., s. 216-218; Stein, op. cit., s. 363-364; J. Jarry, *Heresies et factions dans l' Empire byzantin du IV e au VI siècle*, La Caire 1968, s. 244-253; M.J. Leszka, *Empress-Widow Verina's Political Activity during the Reign of Emperor Zeno*, w: *Byzantina Lodziensia*, III, Łódź 1998, s. 128-132.

osobistości, a mianowicie – *Armatas, magister militum per Thraciae*, a także krajanie Zenona, izauryjscy wodzowie, Illus i Trokundus. Po stronie spiskowców opowiedział się również gocki wódz Teodoryk Strabon. Bazylikos wkrótce pozbawił siostrę wpływu na przebieg wydarzeń i sam ogłosił się cesarzem, ustanawiając swego syna Marka współrządcą.

Nowy władca doskonale zdawał sobie sprawę z wpływów, jakimi cieszyli się monofizyci na wschodzie. Jeśli uzurpacja miała zakończyć się powodzeniem należało przede wszystkim pozyskać poparcie w Egipcie i w Syrii. Można było tego dokonać przywracając na trony biskupie monofizyckich patriarchów. Przypomnijmy, iż w przypadku patriarchy Antiochii, Piotra Foluszniaka sytuacja była prosta, znajdował się on bowiem w klasztorze akoimetów w stolicy. Co się zaś tyczy Tymoteusza Ailurosa, monofizyckiego patriarchy Aleksandrii, przebywającego na zesłaniu w Chersonesie, to już po śmierci Leona I i przejęciu władzy przez Zenona Aleksandryjczycy starali się o powrót swego duchowego przywódcy, wysyłając w tym celu specjalną delegację do stolicy¹³. Zastała ona w Konstantynopolu już uzurpatora Bazylikosa. W tej sytuacji poselstwo, wśród członków którego znajdował się niejaki Teopompus, brat Teoktysta, *magistra officiorum* Bazylikosa¹⁴, mogło liczyć na powodzenie. Wydaje się, iż nie bez znaczenia pozostawał fakt, że orientację promonofizycką na dworze wspierała również Zenonida, żona uzurpatora¹⁵. Tak więc nowy cesarz przywrócił biskupom monofizyckim ich katedry¹⁶. Wracając z wygnania Tymoteusz Ailuros przybył do stolicy, gdzie zetknął się z Piotrem Foluszniakiem¹⁷.

Pod wpływem Tymoteusza Bazylikos wydał w imieniu swoim i syna Marka encyklikę wprowadzającą nowy porządek religijny w państwie¹⁸. Formułę wiary oparto w niej na ustaleniach soborów w Nicei, Konstantynopolu i Efezie. Decyzje Chalcedonu zaś, podobnie jak i *Tomos* papieża Leona I, zostały wyklęte. Jak podaje Ewagriusz Scholastyk pod encykliką Bazylikosa podpisało się około pięciuset wschodnich biskupów¹⁹.

¹³ Na temat aleksandryjskiej delegacji i jej składu por. Zacharias, HE V, 1, CSCO 87, 145. Wspomina o niej także Ewagriusz, *Historia Ecclesiastica* (HE) III 4, PG 86, 2597-2604, tłum. S. Kazikowski (Ewagriusz Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1990) s. 107-110.

¹⁴ Na temat Teoktysta por. J.R. Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, vol. II, Cambridge 1980, s. 1066.

¹⁵ Por. Theodoros Anagnostes, HE *Epitome* 402, GCS 54, 112; Theophanes, *Chronographia AM* 5967.

¹⁶ Por. Theophanes, j.w.; Theodoros Anagnostes, HE *Epitome* 403, GCS 54, 113; Ewagriusz, HE III 4-5, PG 86, 2597-2608; Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1019-1021; Zacharias, HE V 1, CSCO 87, 145-146.

¹⁷ Por. Ewagriusz, HE III 5, PG 86, 2604.

¹⁸ Por. Ewagriusz, HE III 4, PG 86, 2600-2604; Zacharias, HE V 2, CSCO 87, 147.

¹⁹ Por. Ewagriusz, HE III 5, PG 86, 2604C.

Nastąpiły zasadnicze zmiany w obsadzie tronów patriarchalnych Aleksandrii i Antiochii. W stolicy Egiptu został zmuszony do odejścia do klasztoru Tymoteusz Salofakial²⁰, któremu wyznaczono niewielką, stałą pensję na utrzymanie²¹. Na tron biskupi św. Marka ponownie wstąpił Tymoteusz Ailuros²². W Antiochii zaś prochalcedoński patriarcha Julian tak przejął się decyzją Bazyliskosa dotyczącą powrotu Piotra Folszownika, że zmarł²³. Piotr przybył więc na opustoszałą katedrę. Co się tyczy Jerozolimy, to Anastazy I, zwierzchnik tamtejszego Kościoła, podpisał się pod encykliką Bazyliskosa²⁴. Nie było więc konieczności jego odwołania. Jedynym patriarchą Wschodu, który nie zaaprobował encykliki był Akacjusz, biskup Konstantynopola. Czuł się on na swym patriarchalnym tronie mocno zagrożony. Co prawda miał niegdyś powiązania z monofizytami, ale to przecież decyzje Soboru Chalcedońskiego, przeciwnego monofizytom stawiały jego siedzibę biskupią na pierwszym miejscu wśród biskupów Wschodu²⁵. Poczynania monofizytów na odbytym wkrótce później synodzie w Efezie odebrały mu zwierzchnictwo nad tą katedrą²⁶. Akacjusz obawiał się, że w sytuacji, gdy Bazyliskos popiera monofizytów jego osoba na tronie patriarchalnym może okazać się niepożądana²⁷. Korzystając więc z ortodoksyjnego nastawienia ludności stolicy i jej negatywnego stosunku do polityki

²⁰ Por. Zacharias, HE V 4, CSCO 87, 149-151; Theophanes, *Chronographia* AM 5967; Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1020.

²¹ Por. Zacharias, HE V 4, CSCO 87, 151.

²² Por. Ibidem. Przywrócenie Tymoteusza Ailurosa spotkało się z negatywną reakcją papieża Symplicjusza. Biskup Rzymu, podobnie jak i Leon I, jego poprzednik, uznał za nie do przyjęcia przywrócenie na tron biskupi człowieka, który dwukrotnie pozbawił katedry ortodoksyjnych biskupów. Na temat działań Symplicjusza podjętych na dworze Bazyliskosa, a zmierzających do usunięcia Tymoteusza por.: Gray, op. cit., s. 26; Frend, op. cit., s. 173.

²³ Por. Theophanes *Chronographia* AM 5967.

²⁴ Evagrius, HE III 5, PG 86, 2604C; Zacharias, HE V 2, CSCO 87, 147. Patrz również Chitty, op. cit., s. 101.

²⁵ Przypomnijmy, iż kanony 9 i 17 tegoż zgromadzenia soborowego czyniły ze zwierzchnika stołecznego Kościoła instancję sądowniczą w sporach między duchownymi a metropolitą (C.J. Hefele, *Histoire des conciles*, t. II 2, Paris 1907, s. 791, 805. Słynny zaś kanon 28 (Hefele II 2, s. 815) uznawał katedrę konstantynopolitańską za równą w przywilejach Kościołowi rzymskiemu i drugą w hierarchii po nim.

²⁶ Na temat synodu w Efezie i jego decyzji por. Zacharias, HE V 3-4, CSCO 87, 148-151; Evagrius, HE III 6, PG 86, 2608-2609.

²⁷ Jeszcze zanim Tymoteusz Ailuros przybył do stolicy, uzyskawszy zgodę Bazyliskosa na powrót z wygnania, Akacjusz obawiał się, że istnieje plan pozbawienia go stołecznej katedry. Sądził, że na nowego patriarchę Konstantynopola typowany był Teopompus, brat magistra officiorum Bazyliskosa. Znajdował się on w składzie aleksandryjskiej delegacji ubiegającej się o powrót monofizyckiego patriarchy (Zacharias, HE V 1, CSCO 87, 145). Na temat koncepcji uczynienia Teopompusa patriarchą stolicy wskazuje również inny fragment historii Zachariasza (HE V 5, CSCO 87, 151-152), gdzie jest mowa o planowanym synodzie w Jerozolimie, który miał pozbawić Akacjusza biskupstwa. Również Malchus (fr. 9, 3, Blockley, op. cit., s. 416) podaje, że sam Bazyliskos planował usunięcie Akacjusza.

fiskalnej Bazyliskosa, patriarcha wspólnie z mieszkańcami Konstantynopola przystąpił do walki z uzurpatorem²⁸. Sytuacja w mieście stała się tak napięta, że Bazyliskos zmuszony był do pójścia na ustępstwa. Próby zapanowania nad zaistniałą sytuacją poprzez wydanie tak zwanej antyencykliki, przywracającej moc prawną ustaleniom z Chalcedonu²⁹, okazały się spóźnione. Od Bazyliskosa zaczęli odstępować jego dotychczasowi sojusznicy, a wśród nich Izauryjczyk Illus i Trokundus, którzy przeszli na stronę Zenona³⁰. W sierpniu 476 r. jego wojska zajęły Konstantynopol i uzurpacja została stłumiona.

W tej sytuacji o obsadzie tronów patriarszych na Wschodzie zadecydowały nie osobiste preferencje religijne Zenona, a przede wszystkim wierność danego biskupa, jaką okazywał wobec władcy. Patriarcha Konstantynopola Akacjusz, bez względu na motywy, które nim kierowały, występując przeciw Bazyliskosowi stał się naturalnym sojusznikiem powracającego na tron cesarza; nic więc dziwnego, że jego pozycja u boku Zenona wzmocniła się. Uderzenie poszło natomiast w katedrę antiocheńską. Władca nakazał natychmiastowe usunięcie z biskupstwa Piotra Foluszniaka³¹, swego dawnego protegowanego z okresu, gdy był jeszcze *magister militum per Orientem* i stacjonował w Antiochii. Decyzja cesarza była bez wątpienia spowodowana opowiedzeniem się Piotra po stronie uzurpatora, co niewątpliwie poczytywał Zenon za zdradę i osobistą zniewagę. Do Antiochii wysłane zostały oddziały pod dowództwem Izauryjczyka Trocundusa, z zadaniem usunięcia Piotra. Został on skazany na wygnanie do Pityus na Kaukazie. Patriarcha zdołał jednak zmylić swych strażników i zbiegł do klasztoru św. Teodora w Euchaicie³².

Co do Tymoteusza Ailurosa, zwierzchnika Kościoła aleksandryjskiego, to Zenon licząc na podeszły wiek biskupa zdecydował się nie wszczynać przeciw niemu żadnych kroków, mając nadzieję, że tron patriarszy wkrótce opustoszeje, i to bez użycia siły³³. Zenon obawiał się zapewne, że usunięcie z biskupstwa popularnego patriarchy może spotkać się z dezaprobatą i oporem miejscowej ludności. Przykłady z poprzednich wieków wskazywały, jak często opozycja ta nie ograniczała się jedynie do ustnych protestów, a przeobrażała w zbrojne starcia. Cesarz nie mógł więc tego problemu bagatelizować. Nie należało ponadto lekceważyć faktu, że z portu w Aleksandrii płynęło zboże służące do

²⁸ Na temat postawy Akacjusza wobec zaistniałych wydarzeń por. M.B. Leszka, *Patriarcha Akacjusz wobec uzurpacji Bazyliskosa 475-476 roku*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 48(1993) 71-78.

²⁹ Por. Evagrius, HE III 7; PG 86, 2609; Zacharias, HE V 5, CSCO 87, 151-152.

³⁰ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 6969.

³¹ Por. Zacharias, HE V5 CSCO 87, 152; Malalas, *Chronographia* XV, Dindorf s. 380; Theophanes, *Chronographia* AM 5969; Evagrius, HE III 8, PG 86, 2613A.

³² Por. Theophanes, j.w.; Malalas (j.w.) twierdzi, że Euchaita w Poncie była miejscem zesłania, a nie ucieczki patriarchy. Na temat usunięcia Piotra z Antiochii por. także Evagrius, HE III 8, PG 86, 2613A.

³³ Por. Evagrius, HE III 11, PG 86, 2616B; Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1020.

zaopatrzenia stolicy. Rozruchy w Aleksandrii mogły ten proces zakłócić. Zenon zdecydował więc zostawić sprawy swojemu biegowi. Jego przewidywania sprawdziły się, bowiem wkrótce, to jest w 477 roku, Tymoteusz Ailuros zmarł.

Pozostawał więc problem czwartej katedry patriarchalnej, a mianowicie jerozolimskiej, którą piastował Anastazy I. I w tym wypadku nie zdecydował się cesarz wszczynać żadnego postępowania wobec niepokornego biskupa, który podpisał się przeciw pod encykliką Bazyliskosa. Anastazy zajmując umiarkowaną postawę zarówno względem monofizytów jak i ortodoksów w Palestynie, gwarantował stabilizację i spokój na tym terenie, o co przecież w tym momencie Zenonowi najbardziej chodziło³⁴.

Jak z przedstawionego materiału wynika, pierwszoplanowym zadaniem w dziedzinie obsady tronów patriarchalnych na Wschodzie stało się dla Zenona wyznaczenie nowego biskupa Antiochii, po usunięciu Piotrze Folszniku. Wydaje się jednak, iż inicjatywa w tym wypadku wymknęła się z rąk władcy i przejęta została przez lokalne duchowieństwo. Oto synod diecezjalny wybrał w 476 roku na biskupa Antiochii monofizytę Jana Kodonatusa³⁵. Był on protegowanym Piotra Folsznika, którego ten wcześniej wyznaczył na zwierzchnika Kościoła w Apamei³⁶. Dla cesarza Kodonatus jako patriarcha był nie do zaakceptowania. Stało się tak zapewne z powodu powiązań elekta z Piotrem Folsznikiem, co automatycznie czyniło go niegodnym zaufania władzy. Po trzech miesiącach biskupiego pasterzowania (był to już rok 477) Jan Kodonatus zastąpiony został Stefanem, stronnikiem obozu chalcedońskiego³⁷. Stefan był jednak stale atakowany przez zwolenników odsuniętego biskupa, a jego pozycja jako patriarchy zależała jedynie od poparcia władcy³⁸.

Tymczasem w Aleksandrii śmierć Tymoteusza Ailurosa zrodziła zarówno przed monofizytami jak i ortodoksami szansę obsadzenia katedry swoim kandydatem. Ci ostatni mieli zresztą swego duchowego przywódcę w osobie Tymoteusza Salofakiala, przebywającego w jednym z klasztorów pachomiańskich w Kanopus, gdzie znalazł się w wyniku uzurpacji Bazyliskosa. Monofizyci ubiegli jednak w tym ortodoksów i na tron patriarchy powołali samowolnie

³⁴ Na temat postawy Anastazego I, por. Chitty, op. cit., s. 101.

³⁵ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5969.

³⁶ Jan Kodonatus mimo, iż był wyniesiony do godności biskupa Apamei, nie był w stanie objąć katedry, tamtejsza gmina bowiem odrzuciła go (Liberatus, *Breviarium* 18, PG 68, 1027C).

³⁷ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5969; Malalas (*Chronographia* XV, Dindorf, s. 380) podaje Stefana jako bezpośredniego następcę Piotra Folsznika; podobnie czyni Ewagriusz (HE III 10, PG 86, 2613). Wśród historyków trwają spory ilu biskupów o imieniu Stefan zasiadało na katedrze antiocheńskiej po usunięciu z niej Jana Kodonatusa. W opinii Downeya (op. cit., przyp. 68, s. 489-490) był tylko jeden duchowny tegoż imienia. Jednego Stefana wymieniają również: Griggs, op. cit. s. 26; Frend, op. cit., s. 175. Na ten temat por. także Lippold, op. cit., col. 176.

³⁸ Stronnicy Piotra Folsznika oskarżali Stefana, że jest on zwolennikiem poglądów nestoriańskich. Cesarz Zenon zwołał więc synod lokalnego duchowieństwa do Laodycei, który uwolnił patriarchę od stawianych mu zarzutów (Theophanes, *Chronographia* AM 5970).

i bez konsultacji z dworem cesarskim Piotra Mongosa (477 r.)³⁹. Piotr należał do grona duchownych, których zmuszono do opuszczenia Aleksandrii przy okazji pierwszego wygnania Tymoteusza Ailurosa⁴⁰. O nowym patriarche krążyły ponadto plotki, iż był zamieszany w zabójstwo biskupa Proteriusza⁴¹. Konsekratorem Piotra Mongosa był Teodor z Antinoe⁴². Wyniesienie Mongosa do godności patriarchy spotkało się ze sprzeciwem cesarza Zenona, który podjął decyzję o usunięciu Piotra z Aleksandrii i ponownym przekazaniu katedry w ręce ortodoksyjnego biskupa Tymoteusza Salofakiala. Wykonanie polecenia zlecił cesarz augustalisowi Antemiuszowi⁴³. Sam fakt, że władca zmusił do odejścia monofizyckiego biskupa, nie wzmocnił pozycji jego ortodoksyjnego konkurenta. Mongos nadal bowiem, choć w ukryciu, przebywał na terenie Aleksandrii⁴⁴, władzę zaś Tymoteusza Salofakiala nad w większości monofizycką gminą można było uznać jedynie za formalną⁴⁵.

Jak wynika z przedstawionego materiału, w rok po zakończeniu uzurpacji Bazyliskosa, cesarz Zenon, prowadził politykę faworyzującą duchownych o orientacji prochalcedońskiej. Wydaje się, iż była to naturalna odpowiedź na zmiany w polityce religijnej uczynione przez uzurpatora. Należy zaznaczyć, iż basileus utrzymał jednak przy władzy tych patriarchów o monofizyckich poglądach, którzy skłonni byli porozumieć się z ortodoksami. Polityka personalna prowadzona przez monarchę w Aleksandrii i w Antiochii nie przyniosła oczekiwanego spokoju. Frakcje monofizyckie były tam liczniejsze niż ortodoksyjne, a prochalcedońscy patriarchowie utrzymywali się jedynie dzięki

³⁹ Por. Evagrius, HE III 11, PG 86, 2616B. Na temat ustanowienia Piotra Mongosa patriarchą Aleksandrii por. również: Theophanes, *Chronographia* AM 5969; Zacharias, HE V 5, CSCO 87, 152; Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1070.

⁴⁰ Por. Haas, op. cit. s. 300.

⁴¹ Por. *The Book of Pontiffis* (Liber Pontificalis). *The Ancient Biographies of the First Ninety Bishops to A.D. 715*, Liverpool 1989, s. 41.

⁴² Griggs, op. cit., s. 213.

⁴³ Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1020B. Według Ewagriusza cesarz przewidywał nawet dla Piotra Mongosa karę śmierci. O powrocie Tymoteusza Salofakiala na katedrę por. także: Zacharias, HE V 5, CSCO 87, 152; Theophanes, *Chronographia* AM 5969.

⁴⁴ Por. Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1020D; Zacharias (HE V 5, CSCO 87, 152) podaje, że za biskupem ujął się miejski eparcha Teoktyst. Przypomnijmy, iż już Tymoteusz Ailuros mógł liczyć na poparcie wpływowych osobistości aleksandryjskich. Ewagriusz (HE II 9, PG 86, 2528-2529) przytaczając list cesarza Leona I do Anatoliusza, biskupa Konstantynopola podaje informację, że Tymoteusza w drodze do biskupstwa wspierał nie tylko lud aleksandryjski, ale i dygnitarze, dekurionowie i właściciele okrętów. Nic więc dziwnego, że chronili oni również Piotra, jego protegowanego.

⁴⁵ Pobyt Piotra Mongosa na terenie Aleksandrii stanowił stałe zagrożenie dla Tymoteusza Salofakiala. Ortodoksyjny patriarcha apelował więc do cesarza Zenona i papieża Symplicjusza, aby przyczynili się do usunięcia Piotra (Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 1020). Za Tymoteuszem opowiadał się wówczas także Akacjusz, patriarcha Konstantynopola (Frend, op. cit., s. 181). Na temat sytuacji Salofakiala w Aleksandrii por. także Haas, op. cit., s. 303-304.

poparciu władz. Następnymi lat 477-479 cesarz Zenon z pewnością nie mógł zaliczyć do najłatwiejszych w swoim panowaniu. Złożyły się na to narastający konflikt z Illusem, krajanem Zenona, którego rosnące znaczenie na dworze i wpływ na władcę uczyniły obiektem nienawiści cesarzowej Ariadny i jej matki Weryny⁴⁶, a także rebelia Marcjana, który korzystając z powiązań z rodziną panującą uzurpował sobie prawo do przejęcia władzy w imperium⁴⁷.

W roku 478 zmarł w Jerozolimie patriarcha Anastazy I. Jego następcą został wywodzący się z Kapadocji Martyriusz⁴⁸. Nie wydaje się, by wybór ten, dokonany zapewne przez lokalne środowisko, spotkał się z opozycją władz. Martyriusz kontynuował bowiem tolerancyjną politykę swego poprzednika⁴⁹. Poważne kłopoty przyniosły natomiast wydarzenia, które rozegrały się w 479 roku w Antiochii. Oto w tragicznych okolicznościach zamordowany został patriarcha Stefan, zwolennik Soboru Chalcedońskiego. Przeciwnicy biskupa wyczekali momentu, gdy wyjechał on z miasta na obchody uroczystości czterdziestu męczenników z Sabe. Wówczas to dokonali na nim linczu, a ciało wrzucili do Orontesu⁵⁰. Tragiczne okoliczności śmierci patriarchy jeszcze raz pokazały, jak krucho były podstawy działalności ortodoksyjnych biskupów w tym rejonie. Zbrodnia dokonana na patriarsze spowodowała, iż cesarz Zenon zdecydował, aby opustoszałą katedrę przekazać duchownemu wywodzącemu się spoza środowiska antiocheńskiego. Wskazanie właściwego człowieka zlecił władca Akacjuszowi, patriarsze Konstantynopola⁵¹. Wybrańcem zwierzchnika stołecznego Kościoła został Chalcedończyk Kalandion⁵². Według Malalasa⁵³ i Kandyda Izauryjczyka⁵⁴ to sam Zenon był sprawcą wysłania Kalandiona do Antiochii. Wydaje się, że relacje te można ze sobą połączyć. Bez wątpienia, władca zlecił Akacjuszowi dobór odpowiedniego kandydata. Trudno jednak

⁴⁶ Na ten temat por. m.in.: Brooks, op. cit., s.218-219; Bury, op. cit., s. 34; M.J. Leszka, op. cit., s. 133-134.

⁴⁷ Por. Brooks, op. cit. s. 219-220; Bury, op. cit., s. 395.

⁴⁸ Por. Chitty, op. cit. s. 92. Na temat przejęcia przez Martyriusza biskupstwa i jego początków działalności jako patriarchy ibidem, s. 101-102.

⁴⁹ Na temat poglądów Martyriusza dotyczących podstawowych kwestii wiary por. Friend, op. cit., s. 174-175. O jego relacjach z palestyńskimi mnichami aprobującymi sobór w Chalcedonie pisze Gray, op. cit, s. 28.

⁵⁰ Okoliczności śmierci patriarchy Stefana (uczeni, którzy uznają istnienie dwóch biskupów o tym imieniu twierdzą, iż zabitym był drugi z nich), relacjonują z drobnymi różnicami: Theophanes, *Chronographia* AM 5973; Malalas, *Chronographia* XV, Dindorf s. 381; Evagrius, HE III 10, PG 86, 2616A; John of Nikiou, *Chronicle*, ed. R. H. Charles, London 1916, 88.44.

⁵¹ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5973; Gray, op. cit., s. 27.

⁵² Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5973.

⁵³ Por. Malalas, *Chronographia* XV, ed. Dindorf s. 381.

⁵⁴ Por. Candidus Isaurus, *Historiae* frag. 1, w: Blockley, op. cit., s. 468. Blockley (ibidem, przyp. 10, s. 472) zdanie to uznaje za pomyłkę, całą akcję przypisując jedynie Akacjuszowi. Na temat skierowania Kalandiona do Antiochii przez Zenona por. także Photius, *Bibliotheca* cod. 79, PG 103, 253 B.

przypuszczać, aby w sytuacji, jaka zaistniała w Antiochii, nie zainteresował się wybranym przez Akacjusza duchownym. Należy sądzić, iż mianowanie Kalandiona patriarchą, było rezultatem wspólnych ustaleń dworu i konstantynopolińskiego biskupa. Stanowiło także logiczną kontynuację cesarskiej polityki obsadzania tronów patriarchalnych duchownymi z prochalcedońskiego stronnictwa. Dokonanie wyboru w stolicy stało jednak w jawnej sprzeczności z zasadami prawa kościelnego, nakazującego powołanie patriarchy przez biskupów konwincjonalnych⁵⁵. Widać więc było, iż Zenon stracił cierpliwość i zaufanie do antiocheńskich duchownych oraz podejmowanych przez nich decyzji. Akacjusz, bezpośredni konsekurator Kalandiona⁵⁶, w listach do papieża Symplicjusza zapewniał, iż jego protegowany uzyska w przyszłości sankcję prawną dla swego wyniesienia ze strony lokalnego synodu prowincjonalnego⁵⁷.

Zanim jednak wieści o dokonanych w Konstantynopolu wyborze dotarły do Antiochii, tamtejsi duchowni zdecydowali o przekazaniu katedry patriarchalnej w ręce Jana Kodonatusa⁵⁸. Był to ten sam monofizycki duchowny, którego w 476 r. Zenon zmusił do opuszczenia biskupstwa na rzecz ortodoksyjnego Stefana. O tym, który z elektów utrzyma się na biskupstwie zadecydowało poparcie cesarskie. Spadkobiercą Stefana został Kalandion, Jana Kodonatusa zaś przeniesiono do Tyru⁵⁹, który znajdował się w zależności od patriarchy antiocheńskiego. Zastanawia łagodność, z jaką potraktowany został ten monofizycki duchowny. Z przedstawionego wcześniej materiału jasno wynika, iż w poprzednich latach cesarz Zenon nie stronił od kar wygnania dla monofizyckich biskupów, zwłaszcza, gdy stanowili oni konkurencję dla forsowanych przez władzę ortodoksyjnych kandydatów na patriarchów. Tym razem stało się inaczej. Wpłynęły na to zapewne wydarzenia polityczne, które zmusiły cesarza do zrewidowania polityki wobec monofizytów. Oto bowiem coraz bliższy militarnego rozwiązania stawał się konflikt władcy z Illusem, *magistrem militum per Orientem*, który od końca 481 lub początku 482 r. przebywał na terenie Antiochii⁶⁰. Nie należała też do bezpiecznych sama stolica atakowana przez wojska

⁵⁵ Procedurę powoływania wschodnich patriarchów analizuje E. Przekop, *Wschodnie patriarchaty starożytne (IV-X w.)*, Warszawa 1984, 104-110.

⁵⁶ Frend (op. cit., s. 175) za datę ordynacji Kalandiona uznaje rok 481. W opinii Steina (op. cit., II, s. 21) był to rok 479.

⁵⁷ Na temat korespondencji między biskupem Rzymu i Akacjuszem zob. Stein, op. cit., II, s. 21-22; Frend, op. cit., s. 175.

⁵⁸ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5973. Victor Tonnennensis (*Chronica* a. 487, MGHaa XI 190) myli się podając, iż Jan Kodonatus wybrany został przez biskupów jako następcę Piotra Folszніка.

⁵⁹ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5973.

⁶⁰ Na opuszczenie przez Illusa stolicy złożyły się zamachy organizowane na jego życie. Illus, który mianowany został przez Zenona *magister militum per Orientem*, pod koniec 481 lub na początku 482 roku wyjechał do Antiochii, por. Brooks, op. cit. s. 221-222; Bury, op. cit., s. 395-396; Downey, op. cit., s. 490.

gockiego wodza Teodoryka Strabona⁶¹. W tej sytuacji negowanie potężnych wpływów monofizytyzmu na Wschodzie i trzymanie się za wszelką cenę orientacji prochalcedońskiej mogło okazać się zgubne w skutkach.

Okazją do zmiany polityki religijnej stała się śmierć Tymoteusza Salofakiala, prochalcedońskiego patriarchy Aleksandrii, która nastąpiła w 481, lub, jak niektórzy badacze wolą, w 482 roku⁶². Jeszcze przed zgonem patriarchy jego zwolennicy starali się zagwarantować sobie prawo do wyboru zwierzchnika aleksandryjskiego Kościoła. W tym celu wysłali do Konstantynopola specjalne poselstwo z nadzieją pozyskania dla swych planów przychylności władcy⁶³. W składzie delegacji znalazł się Jan Talaja, aleksandryjski prezbiter i ekonom⁶⁴, który dążył do zagwarantowania sobie poparcia nie tylko cesarza, ale i wszechwładnego izauryjskiego wodza Illusa. Zdaniem historyka Zachariasza Retora układy między Janem i Illusem zaszły tak daleko, że prezbiter wziął na siebie rolę pośrednika w kontaktach między Illusem a Teoktystem, augustalisem Egiptu⁶⁵. Nie pozostawała jednak bierna na rozwój wydarzeń także frakcja monofizycka z Piotrem Mongosem na czele, licząca na powtórne przejęcie kontroli nad katedrą św. Marka⁶⁶. Jej szanse na realizację zamierzeń były bardzo poważne, zważywszy na wpływy monofizytów w tym rejonie, popularność Piotra wśród wiernych, a także fakt, iż mimo formalnej kary wygnania przez lata udawało mu się przebywać w rejonie Aleksandrii i kontrolować sytuację.

Tymczasem Zenon, choć wyraził zgodę na wybór przyszłego patriarchy przez samych Aleksandryjczyków, to jednak zastopował poczynania stronnictwa prochalcedońskiego. Cesarz wymógł bowiem na Janie Talai przysięgę, że on sam nie będzie się starał o uzyskanie patriarszej godności⁶⁷. Wydaje się, iż władca zorientował się w zakusach Jana na zawładnięcie aleksandryjską katedrą. Być może doszły do niego również słuchy o kontaktach prezbitera z Illusem, który coraz bardziej stawał się zagrożeniem dla pozycji cesarza w państwie. Jest ponadto wiele prawdopodobne, że już w tym czasie toczyły się rozmowy z reprezentantami Piotra Mongosa, dotyczące ponownego objęcia przezeń patriarszego tronu, ale za cenę pewnych ustępstw wobec religijnych przeciwników. Kiedy jednak, w Aleksandrii zmarł Tymoteusz Salofakial, nowym patriarchą, wbrew obietnicy złożonej wcześniej władzom państwowym, został Jan

⁶¹ Por. Brooks, op. cit., s. 221; Jones, op. cit., s. 227.

⁶² Rok 481 jako moment śmierci patriarchy przyjmuje Gray, op. cit., s. 27. W opinii Steina (op. cit., II, s. 22), Frenda (op. cit., s. 177) i Haasa (op. cit., s. 304) zdarzenie to miało miejsce w roku 482.

⁶³ Por. Evagrius HE III 12, PG 86, 2617.

⁶⁴ Por. Ibidem. Na temat stanowiska Jana Talai w Kościele aleksandryjskim por. Liberatus, *Breviarium* 16, PL 68, 2020; Zacharias, HE V 6, CSCO 87, 154; Theophanes, *Chronographia* AM 5973; Victor Ton., *Chronica* a. 480, MGHaa XI 190.

⁶⁵ Por. Zacharias, j.w.

⁶⁶ Por. Ibidem.

⁶⁷ Por. Evagrius, HE III 12, PG 86, 2617-2620.

Talaja⁶⁸. Ewagriusz powołując się na zapiski Zachariasza Retora stwierdza, iż nie odbyło się to w tym wypadku bez przekupstwa⁶⁹. O swym wyniesieniu Jan chciał zawiadomić Illusa. Pismo patriarchy nie zastało jednak dostojnika w stolicy⁷⁰. Ten bowiem niepewny losu w Konstantynopolu zdążył wyjechać do Antiochii. Jan, wbrew przyjętemu zwyczajowi, nie dostarczył stołecznemu patriarsze listu synodalnego informującego o swym wyniesieniu do patriarszej godności⁷¹, co zostało z pewnością potraktowane nie tylko jako zniewaga wobec konstantynopolitańskiego patriarchy, ale i stojącego za nim cesarza.

Zenon wstrzymał się jednak z natychmiastową reakcją na niesubordynację Jana Talai. W stolicy bowiem trwały prace nad przygotowaniem dokumentu wyrażającego oficjalne stanowisko cesarskie w kwestii wiary. Miało ono zadowolić zarówno zwolenników soboru w Chalcedonie jak i stronników obozu monofizyckiego. Inicjatorem powstania dokumentu był Akacjusz, patriarcha Konstantynopola⁷², choć niektórzy badacze widzą w nim także rękę Piotra Mongosa⁷³. Dokument pod nazwą *Henotikon*⁷⁴ opublikowany został 28 lipca 482 roku i skierowany do biskupów, całego duchowieństwa, mnichów, a także wiernych w Aleksandrii, Egipcie, Libii i Pentapolis. Do Aleksandrii zawiózł go nowy prefekt Pergamiusz⁷⁵. Należało to odczytać jako dalsze uderzenie w pozycję Jana Talai. Wspierający go bowiem prefekt Teoktyst został odwołany. Jan nie czekał jednak na przybycie prefekta i dalsze plany cesarskie względem siebie, ale zbiegł z Aleksandrii szukając wsparcia na dworze papieża Symplicjusza⁷⁶.

⁶⁸ Por. Zacharias, HE V 7, CSCO 87, 154; Theophanes, *Chronographia* AM 5973.

⁶⁹ Por. Evagrius, HE III 12, PG 86, 2620.

⁷⁰ Por. Liberatus, *Breviarium* 17, PL 68, 1022.

⁷¹ Por. Ibidem.

⁷² Por. Evagrius, HE III 13, PG 86, 2620.

⁷³ Por. Rahner, op. cit., s. 149. Na temat starań Piotra Mongosa o ponowne przejęcie kontroli nad aleksandryjską katedrą por. Friend, op. cit., s. 177. W opinii tego autora „The original impulse towards compromise with the anti-Chalcedonians may have come from Acacius' colleagues in Palestine. Here, the unstable balance between the majority of the monks who were still anti-Chalcedonian, and successive patriarchs whose position was bound up with avoiding the outright renunciation of the council, continued.” Zdaniem Gray'a (op. cit., s. 28) „... *Henoticon* appears to have been a request made by the monks of Alexandria that Zeno give imperial approval to Peter Mongus' status as patriarch of Alexandria.

⁷⁴ Tekst *Henotikonu* w nieco różnych wariantach podają: Zacharias, HE V 8, CSCO 87, 157-159; Evagrius, HE III 14, PG 86, 2620-2625; Liberatus, *Breviarium* 17, PL 68, 1023-1024; Nicephorus Callixtus, *Historia Ecclesiastica* XVI 12, PG 147, 136-140. Dokument ten aprobował kanony ustalone na soborach w Nicei, Konstantynopolu i Efezie. Potępiał poglądy zarówno Nestoriusza jak i Eutychesa. Do zbioru ustaw efeskich dołączono 12 anatem Cyryla, patriarchy Aleksandrii, *Tomos* zaś papieża Leona opuszczono.

⁷⁵ Por. Evagrius, HE III 13, PG 86, 2620A.

⁷⁶ Por. Ibidem; Theophanes, *Chronographia* AM 5976. Na temat pobytu Jana Talai w Rzymie por. Evagrius, HE III 15 i 18, PG 86, 2625 i 2633; Theophanes, *Chronographia* AM 5978; Liberatus, *Breviarium* 18, PL 68, 1026-1027.

W tym momencie jasnym stało się, iż cesarski mandat na sprawowanie patriarszej władzy zyskał Piotr Mongos, który oficjalnie zaaprobował *Henotikon*⁷⁷. Swoj podpis pod dokumentem złożył także Martyriusz, patriarcha Jerozolimy⁷⁸. Sukces Zenona był jednak niepełny. Jedynym bowiem patriarchą na Wschodzie, który odmówił zaaprobowania nowej wykładni obowiązującej wiary był Kalandion⁷⁹. Ten sam, którego Akacjusz, stołeczny patriarcha uczynił biskupem Antiochii po zamordowanym Stefanie. Opublikowanie *Henotikonu* i przyjęcie Piotra Mongosa do wspólnoty przez patriarchę Akacjusza oznaczało jednak zerwanie kontaktów z biskupem Rzymu. Papież Feliks II, następca Symplicjusza, w 484 roku obłożył anatemą zarówno konstantynopolitańskiego patriarchę jak i jego aleksandryjskiego współpracownika⁸⁰.

Zanim cesarz zdecydował się podjąć jakiegokolwiek kroki zmierzające do uzyskania pełnej wspólnoty między wschodnimi patriarchami, imperium wstrząsnęła kolejna uzurpacja. Inicjatorem wystąpienia przeciw władcy był Illus, *magister militum per Orientem*. Apogeum wydarzeń przypadło na rok 484. Wówczas to Illus wytypował na nowego cesarza patrycjusza Leoncjusza, którego koronacji dokonała w Tarsie cesarzowa-wdowa Weryna⁸¹. Rebelię po paru latach stłumiono. Jednak fakt, że Illus przez dwa lata przebywał w Antiochii⁸², gdzie zapewne stykał się bezpośrednio z patriarchą Kalandionem, oraz że stacjonował tam także Leoncjusz⁸³, wykorzystano jako dogodny moment do

⁷⁷ Por. Liberatus, *Breviarium* 17, PL 68, 1022; Evagrius, HE III 13, PG 86, 2620; Zacharias, HE V 7, CSCO 87, 156. Zaaprobowanie przez Piotra *Henotikonu* skierowało przeciw niemu zagorzałych przeciwników Soboru Chalcedońskiego, których nie zadowolili unifikacyjna polityka nowego patriarchy. Stworzyli oni na terenie Egiptu frakcję tak zwanych Acephaloi. Opozycja względem Chalcedonu była tak silna, że Mongos zdecydował się na osobiste potępienie zarówno uchwał soborowych jak i *Tomosu* papieża Leona. To z kolei wywołało sprzeciw Zenona, który nie chciał otwartej anatemy Chalcedonu (Freund, op. cit., s. 180; Griggs, op. cit., s. 212-213; cf. Gray, op. cit. s. 31-32).

⁷⁸ Jak podaje Ewagriusz (HE III 16, PG 86, 2628), Martyriusz oficjalnie wszedł we wspólnotę z Piotrem Mongosem, patriarchą Aleksandrii.

⁷⁹ Kalandion odmawiał przyjęcia do wspólnoty Piotra Mongosa (Zacharias, HE V 9, CSCO 87, 160; Evagrius, HE III 16, PG 86, 2629A), co automatycznie czyniło go przeciwnikiem nowej cesarskiej polityki religijnej.

⁸⁰ Wydarzenie to doprowadziło do trwającej do roku 519 tak zwanej schizmy akacjańskiej. Szerzej na ten temat por.: W.T. Townsend, *The Henoticon Schism and the Roman Church*, „The Journal of Religion” 16(1936) 78-86; G. Every, *Byzantine Patriarchate 451-1204*, London 1947, s. 50-51; F. Dvornik, *Pope Gelasius and Emperor Anastasius I*, BZ 44(1951) 111-116; Idem, *Bizancjum a prymat Rzymu*, tłum. M. Radożycka, Warszawa 1985, s. 43-50; *Akagian Schism*, w: *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, Oxford 1991, 42-43.

⁸¹ Przebieg wydarzeń związanych z uzurpacją trwającą w latach 484-488 relacjonują: Brooks, op. cit., s. 222-230; Stein, op. cit., II, s. 28-31; Downey, op. cit., s. 493-496; M.J. Leszka, *Legalizacja władzy uzurpatorów we wczesnym Bizancjum*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 48(1993) 83 i 87-88.

⁸² Chodzi o lata 482-484.

⁸³ Por. Brooks, op. cit., s. 227.

pozbycia się biskupa. Został on oskarżony o współudział w próbie obalenia Zenona, a następnie skazany na karę wygnania do Oazy⁸⁴. Według Malalasa przyczyną oddalenia patriarchy były wyznawane przezeń poglądy nestoriańskie⁸⁵. Istnieją jednak znaczne rozbieżności co do datowania zaistniałych faktów. Uczeni podają rok 484⁸⁶, 485⁸⁷, a nawet 489⁸⁸ jako datę końca rządów Kalandiona w Antiochii. Trudno również ustalić, na ile prawdziwe było oskarżenie dotyczące udziału patriarchy w spisku⁸⁹. Władzę nad Kościołem antiocheńskim Zenon ponownie przekazał stronnikowi monofizytów Piotrowi Folszownikowi⁹⁰. Odzyskiwał więc godność patriarszą duchowny, którego osiem lat wstecz zmusił władca do opuszczenia Antiochii, jako przywróconego na katedrę przez uzurpatora Bazyliskosa. Powrót do łask cesarza zawdzięczał Piotr zapewne faktowi, że zdecydował się podpisać pod *Henotikonem*⁹¹. W ten sposób uzyskał Zenon zgodność między czołowymi jednostkami bizantyńskiego Kościoła w oparciu o państwową wykładnię wiary.

Rok 486 przyniósł kolejną zmianę w obsadzie tronów patriarszych. Oto bowiem zmarł w Jerozolimie zwierzchnik tamtejszej katedry, Martyriusz. Jego następcą ustanowiony został Salustiusz⁹². Trudno ustalić, jaki był wpływ władcy na wybór nowego patriarchy. Należy przypuszczać, iż inicjatywa w tym względzie przypadła samej gminie. Salustiusz podobnie jak i patriarchowie Aleksandrii i Antiochii skłaniał się ku poglądom monofizyckim⁹³. Tymczasem w 488 r. zmarł w Antiochii Piotr Folszownik⁹⁴. Jego następcą został Syryjczyk Palladiusz, będący prezbiterem w kościele św. Tekli w Seleucji Pieria. Zdaniem Teofanasa, nie był to jedyny kandydat do patriarszej godności. Obok niego pojawiły się bowiem kandydatury Anastazjusza, przyszłego cesarza, a także

⁸⁴ Por. Evagrius, HE III 16, PG 86, 2628A; Zacharias, HE V 9, CSCO 87, 161; Liberatus, *Breviarium* 18, PL 68, 1020. Na temat udziału Kalandiona w spisku zobacz także Theodoros Anagnostes, HE *Epitome* 443, GCS 54, 123.

⁸⁵ Por. Malalas, *Chronographia* XV, Dindorf s. 381.

⁸⁶ Downey, op. cit., s. 496; Frend, op. cit., s. 181.

⁸⁷ Por. Haas, op. cit., s. 310.

⁸⁸ Por. C.D. Gordon, *The Age of Attila. Fifth-Century Byzantium and Barbarians*, Michigan 1960, s. 142.

⁸⁹ Por. M. Salamon, *Pamprepiusz z Panopolis – pisarz, profesor, polityk, obrońca pogaństwa w Cesarstwie Wschodnim*, w: *Studia Classica et Byzantina Alexandro Krawczuk oblata*, Kraków 1996, s. 190, przyp. 132. Tam też omówienie problemu.

⁹⁰ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5982; Zacharias, HE V 9, CSCO 87, 161; Malalas, *Chronographia*, ed. Dindorf s. 381. Z drugiej strony w innym fragmencie *Chronografii* Teofanasa (AM 5984) spotykamy informację, że z wygnania przywrócił patriarchę dopiero cesarz Anastazjusz, następca Zenona. Nowy władca miał co prawda zezwolić na powrót Piotra, ale nie na powtórne przejęcie przez niego katedry. Oddana została ona Palladiuszowi.

⁹¹ Por. Evagrius, HE III 16, PG 86, 2628.

⁹² Por. Victor Tun., *Chronica* a. 477, MGH aa XI 189; Evagrius, HE IV 37, PG 86, 2772.

⁹³ Por. Jones, op. cit., s. 228.

⁹⁴ Datę podaję za Frend, op. cit., s. 190.

pewnego Jana⁹⁵. Zarówno data śmierci patriarchy Piotra Foluszniaka jak i osoba jego następcy nie jest zupełnie pewna. Niektórzy bowiem badacze uważają, iż wydarzenia związane ze zgonem patriarchy miały miejsce dopiero w roku 489⁹⁶ lub nawet 491⁹⁷. Są również wersje czyniące następcą Piotra Chalcedończyka Kalandiona⁹⁸, który prawdopodobnie powrócił do Antiochii po śmierci Foluszniaka. Jeśli przyjmiemy, że zmiana na katedrze antiocheńskiej nastąpiła za rządów cesarza Zenona, to zapewne kandydatura Palladiusza zyskała jego aprobatę, bowiem wiemy, iż zaaprobował on *Henotikon*⁹⁹.

Zmiany wkrótce objęły także Kościół konstantynopolitański, gdzie w 489 r. zmarł współtwórca polityki religijnej Zenona, patriarcha Akacjusz. W źródłach brak jest informacji dotyczącej udziału władcy w procesie wyboru nowego zwierzchnika stołecznego Kościoła. Należy jednak sądzić, że Frawitta, następca Akacjusza¹⁰⁰, uzyskał akceptację monarchy, a jego kandydatura na tak eksponowane stanowisko była z władcą wcześniej uzgodniona. Z pewnością oczekiwano po nowym patriarsze kontynuacji linii politycznej jego poprzednika. Nowy patriarcha rządził Kościołem konstantynopolitańskim zaledwie niespełna cztery miesiące. Po jego śmierci biskupem stołecznego Kościoła został przebiter Eufemiusz, kierownik orfanotrofu w Neapolis¹⁰¹, a zarazem były mnich z Apamei¹⁰². Nowy patriarcha reprezentował zdecydowanie prochalcedońskie poglądy. Trudno dziś odpowiedzieć, dlaczego władca zaakceptował takiego elekta. Wydaje się, iż był to ukłon w stronę silnego w Konstantynopolu stronnictwa chalcedońskiego¹⁰³. Możliwe również, że Zenon oczekiwał po Eufemiuszu realizacji cesarskiej polityki kompromisu, której podstawą był *Henotikon*.

Tymczasem w Aleksandrii Piotr Mongos oficjalnie potępił Sobór Chalcedoński i *Tomos* papieża Leona¹⁰⁴. Wywołało to ostrą replikę ze strony patriarchy Konstantynopla Eufemiusza, który odciął się od wspólnoty z Piotrem

⁹⁵ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5983; zob. przyp. 89.

⁹⁶ Por. Grumel, op. cit., s. 447. Autor ten przyjmuje rok 490 jako moment przejścia władzy patriarchalnej przez Palladiusza, którego uznaje za następcę Piotra Foluszniaka.

⁹⁷ Dyskusje na ten temat zobacz Downey, op. cit., s. 508 przyp. 19.

⁹⁸ Por. Victor Tun., *Chronica* a. 491, MGH aa XI 192; Downey, j.w.

⁹⁹ Por. Gray, op. cit., s. 33-34.

¹⁰⁰ Por. Zacharias, HE VI 4, CSCO 88, 5; Evagrius, HE III 23, PG 86, 2645; Theophanes, *Chronographia* AM 5981; Liberatus, *Breviarium* 18, PL 68, 1029.

¹⁰¹ Por. Theophanes, *Chronographia* AM 5981.

¹⁰² Por. Friend, op. cit., s. 191.

¹⁰³ W stolicy reprezentowała je silna frakcja z klasztoru akoimetów.

¹⁰⁴ Piotr Mongos swoje stanowisko w sprawie Soboru Chalcedońskiego wyraził w piśmie do Frawitty, patriarchy Konstantynopla. Zanim jednak list dotarł do stolicy Frawitta zmarł, a korespondencję przejął nowy stołeczny patriarcha, Eufemiusz. Tekst pisma Piotra Mongosa przytacza Zacharias: HE VI 6, CSCO 88,7-9. Na temat przebiegu tych wydarzeń zob. także: Zacharias, HE VII 1, CSCO 88, 12-13; Evagrius, HE III 23, PG 86, 2645.

Mongosem¹⁰⁵. Misternie budowany przez Zenona fundament współpracy między wschodnimi patriarchami stracił więc jedno ogniwo, jakim była stołeczna katedra. Wkrótce jednak po tym wydarzeniu Piotr Mongos zmarł (r. 490), a jego następcą został Atanazy II¹⁰⁶. W źródłach brak jest jednak informacji dotyczących sposobu jego powołania. Tym bardziej trudno ustalić, czy w proces elekcji ingerował sam władca. Nowy patriarcha Aleksandrii kontynuował politykę swego poprzednika i podobnie jak on potępił sobór w Chalcedonie i *Tomos* papieża Leona¹⁰⁷. Uczyniło go to automatycznie przeciwnikiem Eufemiusza, zwierzchnika konstantynopolitańskiej katedry. Atanazy II był ostatnim patriarchą, którego elekcja przypadła na okres rządów cesarza Zenona, bowiem 9 kwietnia 491 roku władca zmarł. W momencie śmierci Zenona we wspólnocie pozostawało ze sobą trzech z czterech wschodnich patriarchów. Byli to Atanazy II z Aleksandrii, Palladiusz z Antiochii i Salustiusz z Jerozolimy¹⁰⁸. Poza ich gronem znalazł się zwierzchnik stołecznego Kościoła, Eufemiusz. Trudno dziś stwierdzić jak potoczyłyby się losy Eufemiusza, gdyby nie rychła śmierć władcy. Czy spotkałby go los innych patriarchów, którzy swą postawą czynili rozłam we wspólnocie religijnej bizantyńskiego imperium? Pytanie to pozostaje bez odpowiedzi.

* * *

Jeśli spróbujemy podsumować politykę prowadzoną przez Zenona w dziedzinie obsady tronów patriarchalnych, należy stwierdzić, iż w początkowym okresie swych rządów władca wyraźnie faworyzował duchownych reprezentujących ortodoksę chalcedońską. Postępowanie cesarza tłumaczyć należy faktem kontynuowania polityki religijnej, wypracowanej przez poprzednika, cesarza Leona I. Dążąc do utrzymania jedności religijnej imperium Zenon nie usuwał jednak z tronów patriarchalnych tych z duchownych o poglądach monofizyckich, którzy byli w stanie doprowadzić na podległym sobie terenie do współpracy z ortodoksami (przykład Anastazego i Martyriusza, patriarchów Jerozolimy). Po zakończeniu uzurpacji Bazyliskosa, dodatkowym powodem, dla którego Zenon w dalszym ciągu popierał prochalcedońskich patriarchów, był fakt współpracy uzurpatora z duchowieństwem monofizyckim i wydanie przez niego zezwoleń na powrót z wygnania tych patriarchów, których usunął jeszcze Leon I. Zasadniczy zwrot w dziedzinie obsady tronów patriarchalnych nastąpił w 482 roku. Wówczas to w związku z narastającym konfliktem z Illusem,

¹⁰⁵ Por. Evagrius, j.w.; Theophanes, *Chronographia* AM 5981.

¹⁰⁶ Evagrius, HE III 23, PG 86, 2645; Theophanes, *Chronographia* AM 5982; Liberatus, *Breviarium* 18, PL 68, 1029.

¹⁰⁷ Evagrius, j.w.

¹⁰⁸ Zacharias, HE VI 6 i VII 1, CSCO 88, 10 i 13.

a także zagrożeniem gockim, Zenon postanowił nawiązać współpracę z monofizytami. Nastąpiło to na bazie dokumentu programowego w postaci *Henotikonu* i dokonano się za cenę zerwania z Kościołem rzymskim. Do łask powrócili lider aleksandryjskich monofizytów, Piotr Mongos, a po usunięciu Chalcedończyka Kalandiona z Antiochii, Piotr Folusznik. Pod koniec życia stworzona przez Zenona jedność Kościoła na Wschodzie uległa rozkładowi. Zapoczątkował to wybór Eufemiusza, zwolennika soboru chalcedońskiego, na katedrę konstantynopolitańską. Dla Eufemiusza nie do zaakceptowania był fakt oficjalnego potępienia przez Piotra Mongosa ustaw soborowych, czemu jak wiemy przeciwny był także sam Zenon. Umierając cesarz pozostawiał w jedności katedry aleksandryjską, antiocheńską i jerozolimską pod kierownictwem monofizyckich duchownych. Poza nimi pozostawał Konstantynopol.

BETWEEN ORTHODOXY AND MONOPHYSITISM

Emperor Zeno's Policy of Appointing Patriarchs of Constantinople, Alexandria, Antioch and Jerusalem

(Summary)

This article is devoted to the problem of emperor Zeno's policy towards the appointment of Constantinople, Alexandria, Antioch and Jerusalem patriarchs to their posts. In the first period of his reign, Zeno, continuing the policy of his predecessor, emperor Leo I, showed his favour to the Chalcedonian's party. However in order to maintain the religious unity of the empire, he did not remove those of the Monophysite patriarchs, who were ready to cooperate with the Orthodox. The usurpation of Basiliscus, who favoured the Monophysites and permitted those of them, who had been banished by Leo I to come back their churches, urged Zeno to continue his pro-Chalcedonian religious policy. The situation was changed in 482. The reasons why emperor Zeno decided to establish contacts with the Monophysite patriarchs were the cumulative conflict with *magister militum per Orientem*, Illus, and the problem of the Gothic troops invading the empire. In 482 Zeno issued the *Henoticon*, in which his new religious policy was presented. The main result of the emperor's favour towards two main Monophysite leaders Peter Mongos and Timothy the Cat was their reigning the patriarchal thrones. However, at the end of Zeno's life, the unity of the eastern Church was broken by Euphemius, the Chalcedonian clergyman, who gained the Constantinopolitan patriarchal post. Euphemius did not accept Alexandrian patriarch Peter Mongos' condemnation of the Council of Chalcedon and its decisions. When emperor Zeno died in 491 three of the eastern patriarchs were in communion Those were the bishops of Alexandria, Antioch and Jerusalem.